

Михаило Митић, *РИМСКО СТАТУСНО И ПОРОДИЧНО ПРАВО*, с елементима процедуре, Београд, 1983, стр. 371.

Прича се за једног познатог, сада покојног професора Правног факултета, да је, незадовољан што студенти медицине немају све уџбенике, рекао: „Дајте ми два страна уџбеника патологије, написаћу вам трећи.“ Можда је то могуће. Ипак, већина сматра да је за писање уџбеника потребно познавати материју, или, чак, имати натпросечно знање. Пред нама је уџбеник *Римско право* који је плод концепције покојног професора: дело професора *Породичног права, које су рецензирали (што значи оценили)* два лаика за материју Димитрије Кулић, стручњак за уставно право и Слободан Миленковић, професор *Међународног права*.

*

Уџбеник полази од једне мамутске концепције. Само породично и статусно право, с елементима процедуре обухвата 371 страницу. Ако би аутор наставио у истој сразмери са стварним, наследним и облигационим правом, далеко важнијим гранама од оних које је обрадио, у коначној верзији књига би достигла обим од око 2.000 страница, што би било много чак и за наше несрећене прилике, незапамћено у нашој литератури и без премца у иностраној, бар колико је писцу ових редова познато. Како овакав обим ускладити са бројем часова, за који сам аутор каже да је „сведен на испод минимума“?

У предговору аутор излаже свој програм: „У овој књизи учињен је покушај да се о римском праву говори непосредно и на основу римских текстова који се презентирају на нашем језику.“ То би, дакле, била концепција слична оној од које су пошли Борас и Маргетић у свом *Римском праву* (Загреб, 1980). Али, разлике постоје, на штету Митића. Борас и Маргетић дају латински оригинал и упоредни превод, наводећи изворе. Код Митића свега тога нема. Он једноставно каже: „постоје аутори који сматрају...“, „према мишљењу извесних аутора“ (стр. 9). Некада је мало одређенији: „У једној својој студији проф. Стојчевић, (запета је ауторова) подвлачи...“ (стр. 11). Најподробније се наводи Маркс, што је то најмање потребно (наводи се дело, али никакав други податак — стр. 11). То је, ипак, пропуст који смета, али се може опростити ако се пође од чињенице да је књига намењена студентима и да њима није важно одакле је преузето мишљење. Међутим, стиче се утисак да сам аутор није никада имао у рукама изворе, које обилато наводи, да његови прсти нису никада прелиставали ни *кодекс*, ни *Дигеста*, већ да је то покупио из „друге руке“, из уџбеника које је читао. Рекло би се да је користио неки старији француски уџбеник, можда Зираров (1), Ромчеве *Изворе и Текстова* које смо саставили Ј. Даниловић и ја, и понешто из мог превода Гајевих *Институција* (2). Као доказ може послужити формулација на стр. 83: „*Дигеста* је дело општег карактера (требало би: су дело — О. С.), нека врста правне енциклопедије. *Дигеста* представљају зборник: (1) *ius-a* (дакле старог *ius civile*; *ius honoгарium*, и *ius gentium*), као и (2) одломака, односно фрагмената из дела римских класичних правника.“ Даље: „У *Дигестима* су захваћене и обрађене све институције из римског јавног и приватног права.“ По кондензованим грешкама, ових неколико редака надмашују анегдотско вајкање Бака пред Вуковим спомеником: „Ех, Буро, Буро. Због тебе и твог *Горског вијенца* падох ја на матури!“ Није у

(1) Girard, D. F., *Droit romain*, 7. издање, Paris, 1924.

(2) Гај, *Институције*, Београд, 1982.

посткласичном праву *ius* оно што колега Митић мисли. Нису *Дигеста* кодификација старог *ius civile*-а нити *ius honorarium*-а, па ни *ius gentium*-а. *Дигеста* врло мало или нимало „захватају и обрађују“ јавно право. Даља обавештења о овом зборнику крајње су дубиозна: „Састоји се из 50 књига (*libri*) на укупно 900 страница ситно штампаног текста.“ То је преузето од Стојчевића, али без нужних објашњења, тако да студент може схватити како су *Дигеста* у време Јустинијана штампана на 900 страница. „*Дигеста* иако представљају преглед развоја римског права, као и зборник радова римских правника, у својој суштини имају карактер посебног законика (. . .) Фрагменти из *Дигеста* представљају средњу целину . . .“ (стр. 84). За *Codex hereditae praelectionis* каже се да је зборник донет зато што су утврђене противуречности између конституција објављених пре Јустинијана и текстова римских правника који треба да уђу у састав *Дигеста* (стр. 84). Из овог и неких других нетачних тврђења на следећој страни налазимо закључак како све ово говори „о изузетној динамичности, али и извесној импровизацији, неметодичности у раду појединих комисија“. При том аутор наводи спор анонимних аутора о правим Јустинијановим мотивима. Сувише строг закључак за кодификацију која је оцењена као најзначајнија у правној историји и од које воде порекло сви савремени законици. Даље Митић каже да се кодекс двоструко означава латинским великим словом *L* (од *lex*, ову реч не преводи — *O. C.*) или великим словом *C* (од *Codex*)“. Није тачно. Некада су наводили *L*, али и тада се кодекс означавао само са *C*, а данас се оно *L* (за *lex*, као део кодекса, као царска конституција) више не користи.

Већ на почетку Митић непотребно мистификује проблем назива предмета, у чему, на жалост, није усамљен. Нема никакве недоумице између *Римског права* и „Римског приватног (грађанског) права“, јер су то две различите ствари. Када је Стојчевићев убеник обухватао и преглед државног и уређења, носио је назив *Римско право*. Они који, као Стојчевић у каснијим издањима, или Новицики, дају само установе приватног права, без државног уређења и кривичног поступка, на одговарајући начин називају предмет („Римско приватно“ или „Римско грађанско право“). Нетачно је Митићево тврђење да грађански судски поступак спада у јавно право, нарочито ако полазимо од схватања римских правника (*privatum quod ad singularum utilitatem*, Улпијан *D. I. 1. 2*). Август је свој закон о грађанском судском поступку назвао „*Lex Iulia de iudiciis privatis*“ (или *iudiciorum privatorum*), за разлику од „*Lex Iulia de iudiciis publicis*“, који се односно на кривични поступак.

✱

Набројати све омашке, непрецизности и „липања по мраку“ захтело би много времена и простора. Стиче се утисак да би ових грешака било мање да је аутор пошао од нешто скромније концепције са мање навода и страница. Ево само неких грешака.

На стр. 8. хвали се „прегледност и систематичност“ римског права. У текстовима римских правника, што представља „*ius*“ у посткласично доба, нема много склада ни прегледности. Постоје супротстављена мишљења прокулеанаца и сабинијанаца, а дешава се да исти правник противуречи сам себи (Гај одступа у свом делу *Res cottidianae* од неких ставова које је изнео у *Институцијама*, што је неке навело на погрешан закључак да ово дело није аутентично) (3). Нема ништа више систематичности ни у владаревим наредбама. У то кризно време, време борбе државе са многим тешкоћама, било је императора који су издавали на хиљаде прописа. Зато се дешава да се иста наредба понавља (нпр. везивање колона за земљу прокламовано је неколико пута), да поједине мере противурече општој политици (Диоклецијанов рескрипт *C. 4. 44. 2*, који је увео могућност раскида уговора због *laesio enormis* у супротности, према неким мишљењима с општом политиком либерализма (4)). Тек су

(3) Станојевић О., *О Гајеовом делу Rerum cottidianarum sive areorum libri*, „Анали“, 1983/1—4, стр. 639—651.

(4) Stanojević O, *Gaius noster — le plaidoyer pour Gaius*, Amsterdam, 1987, стр. 20—33.

средњовековни правници унели догматски ред у римско право, што је само начела Јустинијанова комисија.

У погледу извора тешко је наћи неки ред. Најпре се говори о истакнутим правницима, па се онда даје историјат извора, да би се, у оквиру класичног права, поново појавили јуриспруденти. Имена правника (стр. 20) се наводе следећим редоследом: Папинијан, Паулус, Улпијан, Гај и Модестин. Не може се утврдити који је критеријум овде примењен — временски сигурно није, јер би Гај дошао пре Папинијана. А да је редослед из *Закона о цитирању*, онда би се на крају нашли Улпијан и Модестин. За Гаја се каже да је, према неким подацима, пореклом из Сирије (стр. 21). Постоје претпоставке да је из Грчке, Рима, Драча, Илирије, Дације, Царичин-Града, Грахова у Црној Гори, али ми није позната оваква претпоставка (4). Биће да је овде Гај помешан са Папинијаном. О разликама између „школа“ прокулеанаца и сабинијанаца се подробно и, за студенте прве године, непотребно и неразумљиво говори. Али о начину школовања правника нема ни речи. На стр. 6. каже се да „gentes” значи „сви народи”. „Omnes gentes” значи „сви народи”, а „gentes” само: „народи”. У објашњењу појма „ius” у посткласично доба, Митић показује да омашке које ће касније направити када говори о *Дигестама*, о чему је већ било речи, нису случајне. Јустинијанова кодификација се тумачи као „израз највећег успона и пуне зрелости римских робовласничких институција... последица снажног деловања римске правне науке”. Не треба бити посебан стручњак за историју па знати да су римски робовласнички односи у доба Јустинијана далеко од неке „зрелости”, а у то време нема више ниједног ученог правника чија би мишљења утицала на развој права. Само фигуративно Хоноре говори о Трибонијану као о „последњем великом правнику” (5). На челу комисије која је састављала *Novus Codex Iustinianus* није био Трибонијан, већ Јован Кападокијски (стр. 91). „Агнатско сродство одређено је нормама које имају императивни карактер (*ius cogens*). Према томе, не може се засновати споразум заинтересованих лица, нити престати сагласношћу њихових воља” (стр. 181). Није тачно: адопцијом и адрогацијом се заснива агнатско сродство, а престаје еманципацијом; то су акти воље породичног старешине. На стр. 335. најпре се тврди да римско право (за разлику од египатског — што је сумњив податак) не познаје заступништво, а нешто ниже се набрајају врсте заступништва (којих је било и мимо оних које аутор набраја). *Capite menti* је погрешка (типа „Бањачка Врња”), која је преузета од Стојчевића, јер треба: *mente capiti*.

Иако су неки делови подробно изложени, са непотребним појединостима, класификацијама, неке важне ствари су испуштене. Код консорцијума се говори о „органима”, што је производно, јер су подаци већ ома оскудни (нпр. да постоји орган консорцијума који се зове „скупштина”), а не помне се важна тужба *actio familiae erciscundae*. Од шест врста легисакционог поступка описан је само *sacramentum*, и донекле *manus iniectio*. На стр. 326. се тврди да је *demonstratio* део формуле у коме се износи правни основ захтева, као и опис чињеница на којима се захтев заснива. Није, него се наводи правни основ (тада је тужба *in ius concepta*) или чињенице (тада је *in factum concepta*). О интердиктима, кверелама, реституцијама ни речи. Ови недостаци би се могли правдати тиме да су дати само елементи процедуре, да није неких непотребних подробности.

*

У терминологији, транскрипцији и преводу латинских речи има много недоследности. *Instituere* не значи „уводити неког у знање правне науке”, већ „учити, подучавати” (уопште, а не само праву — постоје *Institutiones* које уче беседништву или математици). Уобичајено је, бар на овом делу српскохрватског говорног подручја, да се тукела преводи са „тукторство”, тј. да се не преводи, већ само прилагоди нашем језику, а

(5) Honore T., *Tribonian, London, 1978*, последња глава носи назив „*The Last Jurist*”.

суга са „старатељство”. Из непознатих разлога Митић оставља tutela али, недоследно, у тексту помиње и тугорство. Суга је остало у оригиналу и такав, латински облик, Митић мења по падежима. Тако имамо „облици cure”, „престанак cure” (стр. 164). Зна се шта је суга, а шта старатељство. Негде налазимо и „куратура” (стр. 164). На стр. 214. срећемо „Садржина patrie potestas”. Овакви језички хибриди нису прихватљиви. Може „patria potestas”. Налазимо и овакве језичке бастарде: војнички пецулиум (стр. 222). Могло би се помислити да је то омашка типографа који је сложио ћирилицом, али мало даље имамо: чиновнички пецулијум. Тако, са ћириличним словом ј.

Транскрипција латинских имена није доследна. На жалост, овде колега Митић није усамљен. Тако пазимо Гај. Улпијан, али и Улпијанус, Паулус, а негде и трећи облик, за који претпостављам да је преузет од Ромца: Стихо. Али имамо и Стихус (стр. 321 и 322).

✱

Замерки у погледу форме има мање него у погледу сүштине.

Постоји једна стилска особеност која бode очи. Изгледа да је реч „присуство”, у свим њеним варијантама, мишљеница аутора. Готово да нема стране у којој се не среће, а на неким се појављује и три пута (стр. 84). Почев од предговора, где је употребљена трипут, ова реч се може наћи бар на хиљаду места. То је последица утицаја бирократизованог језика („у последње време присуство је одсуство наше организованости”). Иван Клајн чувену фразу: „Ето мене, ето вас, ето рата с Турцима” овака „препевама” у бирократски жаргон: „С обзиром на моје присуство и на присуство осталих учесника у дискусији, сматрам да су остварени предуслови за покретање војне акције против оружаних снага једне малоазијске велике силе” (6). У овом уџбенику се јављају наслови: „Присутна patria potestas код pater familiasa (стр. 192), „Присутна болест” (стр. 139), „Прва етапа (искључиво присуство брака са манусом)” (стр. 235). Хтело се рећи да постоји период у коме је само брак са манусом. Узгред речено: то није тачно — код плебејаца је и у старом Риму био брак без мануса. Даље, наравно: „Друга етапа (истовремено присуство брака са манусом и брака без мануса)” (стр. 236) и „Трећа етапа (искључиво присуство брака без мануса)” (стр. 237). Постоје и овакви обрти: „Ако констатује да је његова надлежност присутна, судија...” (стр. 359). Где је толико присутна реч „присуство”, мора се наћи и „одсуство”: „Одсуство формуле” (стр. 352), „одсуство заједнице живота” (стр. 195).

У мање пропусе могу се убројати: абecedни редослед писан ћирилицом (стр. 14), а одмах затим азбучни. „Интерес” није исто што и „интересовање”, иако се у томе често греши (стр. 18: „Велики интерес Римљана за право”). „Тај мали, незнатни грађин” је двоструки плеоназам (стр. 2). „Организациона оформљеност” звучи конференцијашки (стр. 166).

✱

Наш шарм и наше проклетство су у томе што многе ствари радимо мимо осталог света. Не знам који би народ у оваквим привредним приликама поправљао једну релативно солидну зграду на Теразијама и додавао скупу конструкцију, када стотинак метара даље, у Улици Народног фронта, постоје грађевине које само што се нису срушиле и када најружнији трг Европе, Славија, вапи за реконструкцијом. Нама никада не сметају ругобе од зграда и људи, али нас изазива солидна осредњост или, чак, величина. Британци сматрају да не мора постојати јединство на спортском терену и имају репрезентације Велса, Шкотске, Енглеске и Северне Ирске, јер с правом мисле да иживљавање на стадионима наноси мање штете него деоба на националне економије. А „у нас свој абаратноје”. Ми бранимо боје Југославије на спортским теренима, а постоји оштра конкуренција „националних тимова” у привреди на унутар-

њем и међународном тржишту, где су штете много веће. Тако словеначке фирме ломе врат српским, ове хрватским и vice versa. Онда где друге земље задржавају строгу контролу, ми препуштамо „самоуправној оуризацији“: железнице, пошта, енергетски систем, комуналне службе. А цене готово свих производа су контролисане. Не знам да постоји земља у којој неко уложи средства и подигне хотел или фабрику, а обласне „фудалне власти“ му то одузму без динара накнаде (7).

Још је римска држава сматрала образовање студената сувише важним да би остало без контроле. Тако су императори одређивали план и програм студија, уџбенике, време трајања, казне за лоше студенте. Данас и у једној либералној Белгији постоје строги прописи који одређују чак и обим уџбеника, који зависи од броја часова недељно. У неким државама министар или неко стручно тело одобрава уџбенике. У Србији већ 1864. г. превод Јустинијанових *Институција* који је припремио М. Радовановић има белешку: „прегледала и одобрила школска комисија“, а исти „*imprimatur*“ носи и нешто раније објављен уџбеник *Римско право* Рајка Лешјанина. Сада за основне и средње школе постоји некаква контрола иако и тамо раде „кланови“. Ипак је стање нешто боље и има добрих приручника (занимљиве и савремено концептиране Гудељеве читанке). А универзитетски уџбеник пише ко хоће, како хоће и колико хоће, даје било ком издавачу, са свакојаким или никаквим лекторима и коректорима, то се штампа у опскурним штампаријама и продаје по цени коју одређује издавач без икаквих ограничења, лавирајући између тежње за добити (која увек постоји) и осећања мере (чије се постојање претпоставља). Чак ће о цени обичне књиге, намењене слободном избору читаоца и купаца, издавач више размишљати, будући да цена утиче на одлуку о куповини, а за уџбеник много мање, јер су студенти принуђени да га купе *coûte que coûte*. За прво издање постоји једно правило, више обичајно него правно, да се тражи рецензија два професора, али, како видимо, није неопходно да они знају материју. Питање је да ли знају онолико колико је довољно за полагање испита из предмета чији уџбеник оцењују, јер су то учили двадесет или тридесет година пре тога.

Поменимо још једну страну проблема уџбеника, која није неважна, а то је естетска. Док су у неким земљама уџбеници симбол лепог изгледа, солидних корица, високог нивоа лектуре и коректуре, код нас су, по правилу, уџбеници ружни. Упоредимо Cambridge и Oxford University Press (солидан платнети повез, мало конзервативан, али прихватљив из изглед — слични су и амерички приручници), или *Presse universitaire de France* (мање солидна броширана издања, али лепа графичка решења) са шим уџбеницима, међу којима се по грдоби нарочито истичу издања „Савремене администрације“. Да би се правиле такве књиге није довољно одсуство естетског осећања, потребно је бити посебно обдарен за ружно. Ту заостајемо за светом много више него у неким другим издавачким подручјима.

*

Не треба бити у начелу против тога да се неко опроба и у области која није његова ужа струка. Можда САД нису најбољи пример, јер се бар на једном од три хиљаде универзитета може наћи пример за било какво доказивање, али и на великим и признатим правним факултетима дешава се да исти наставник предаје Уставно и Међународно приватно право или Кривично и Римско право (8). Али, писац треба да добро зна

(7) Занимљиво је да у таквим отимачинама феудални принцип територијалности има превагу над самоуправљањем. Тако је од „Лутникових“ агенција и аутобуса настао „Монтенегротурист“ иако су запослени били против отцепљења (нова управа је отпустила те службенике и довела нове док се још водио спор). На сличан начин су експроприисани београдски инвеститори који су подигли хотеле у Далмацији и Приморју. Погон ПКБ-а у Вршцу који производи „Банатски ризлинг“ добио је партијску директиву да се одвоји. „Гранекспорт“ има велике невоље са својим делом из Панчева само зато што је силос подигнут нешто даље од једног километра ван територије Београда. Последица оваквих правила, које сумњам да имају паралелу у свету, потпуни је престанак инвестиција ван своје територије, што је још један вид дробљења ипак мало територије. У свету, чак и када предузеће припаѓа другој земљи, власти ће добро да размисле пре него што експропришу туђи капитал. То се обично ради у рату с имовином непријатељске земље или после великих преврата, револуција и ретко бива без неких мера реторзије (заплена имовине те земље до које дође држава из које води порекло капитала).

(8) Професори Бисхоф (Bishop) и Милер (Müller) са Правног факултета у Њујорку.

материју, да се бави њом као научник, објављује радове, прати литературу, учествује на конгресима.

Пред нама је уџбеник који пати од недостатака које његов аутор приписује члановима Јустинијанове законодавне комисије: „... изузетна динамичност, али и извесна импровизација, неметодичност у раду”. Дело је професора који, колико ми је познато, није објавио ниједан рад посвећен неком од бројних проблема римског права. У њему се на много страна излажу две мање важне гране и елементи треће. Стварно, наследно и облигационо право мораће да се уче другде. Студент ће, после много мука, из текста у коме је доста навобећа мишљења без аутора, аутора без дела, правних правила без извора, непотребних и неразумљивих појединости, научити понешто из оног дела римског права који је најмање актуелан, од чега ће штошта бити непотребно, нешто сумњиве ваљаности, а понешто сасвим погрешно.

Обрад Станојевић

Др Ивица Јанковец, УГОВОРИ У ПРИВРЕДИ, Центар за радничко самоуправљање, Београд, 1987.

Наша правна литература из области привредног права обогаћена је вредним делом реномираног правног писца др Ивице Јанковца, професора и декана Правног факултета у Крагујевцу. На око 580 страница изложена је материја привредно-правних уговора (тзв. послова промета роба и услуга), при чему се, поред посебног проучавања појединих од ових уговора (продаја робе, грађење, поједине врсте превоза, ускладиштење, комисион, трговинско заступање, посредовање, отпремање, контрола робе и услуга, ангажовање угоститељских капацитета и осигурање), у засебном делу (*Општи део*) проучавају значајна питања разноврсних правних претпоставки за настанак, дејство и престанак ових правних послова. Поред овога, пажњу привлачи и *Уводни део* у коме се излажу питања основних правних обележја уговора у привреди, основних правних начела привредних уговорних односа према Закону о облигационим односима, изворима привредног уговорног права и, посебно, о начелу савесности и поштења у привредним односима.

Ова књига има вишеструке особине. Она је, најпре, комплетна студија материје уговора у привреди рађена компаративном методом, која пружа подробна обавештења о законодавном регулисању (домаћег и упоредног права), пословној пракси, и нарочито, нашој арбитражној судској пракси, која је приказана у својој еволуцији у читавом послератном периоду. Поред тога, књига је и значајно научно дело, јер писац улази у сва спорна питања и после проучавања аргумената одређује се за одређена решења. Отуда ће она бити од користи и правницима који се баве науком и онима који се свакодневно у пракси срећу с овим питањима.

Највећи ће, пак, интерес за кориснике ове књиге бити у оним деловима материје која је у нашој литератури обрађивана релативно мало. Примера ради, у материји заступања привредне организације разматрају се случајеви када је поред пословног органа и неко друго лице овлашћено на заступање самоуправним општим актом; положај пословног органа као заступника у вишим општинама удруживања рада и средстава; обим овлашћења пуномоћника по запослењу, и др. Или, у материји закључивања уговора, детаљно су изложени поступак и правне последице закључивања уговора јавним надметањем (уз примере из домаће и стране судске праксе). Слично је и код излагања о законском заложном праву (предмет, начело специјалности, остваривање, сукоб и редослед законских заложних права). Код тумачења формуларних уговора на низу конкретних питања проф. Јанковец показује дејство правила „*in dubio contra stipulatorem*”.